

International Multidisciplinary Research Journal

Golden Research Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

Golden Research Thoughts Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board. Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Regional Editor

Dr. T. Manichander

International Advisory Board

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences,
University of South Carolina Aiken

Hasan Baktir
English Language and Literature
Department, Kayseri

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of
Management Sciences[PK]

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest,
Romania

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Ilie Pinteau,
Spiru Haret University, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

Xiaohua Yang
PhD, USA

Titus PopPhD, Partium Christian
University, Oradea, Romania

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political
Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

.....More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh, Ratnagiri, MS India Ex - VC. Solapur University, Solapur

Iresh Swami

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University,
Solapur

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur
University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

R. R. Yaliker
Director Management Institute, Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education,
Panvel

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science
YCMOU, Nashik

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji
University, Kolhapur

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University,
Mumbai

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance
Education Center, Navi Mumbai

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College,
Indapur, Pune

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director, Hyderabad AP India.

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary, Play India Play, Meerut (U.P.)

S. Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

S.KANNAN
Annamalai University, TN

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

स्मरणगाथा (1973) – गो. नि. दांडेकर

प्रा. गणपत हराळे

साहाय्यक प्राध्यापक व मराठी विभागप्रमुख,
गणपतराव आरवाडे वाणिज्य महाविद्यालय, सांगली

सारांश :

‘स्मरणगाथा’ ही गो. नि. दांडेकर यांची सन 1973 साली प्रकाशित झालेली आत्मचरित्रात्मक कादंबरी आहे. गो. नि. दांडेकर हे मराठीतील एक अतिशय नामांकित साहित्यिक आहेत. त्यांनी मराठी साहित्यात प्रादेशिक कादंबऱ्या, ऐतिहासिक कादंबऱ्या आणि चरित्रात्मक कादंबऱ्या अशा अनेक प्रकारच्या कादंबऱ्या लिहिलेल्या आहेत. सन 1981 साली अकोला येथे झालेल्या 50 व्या अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलनाचे ते अध्यक्ष होते. ‘शितू’, ‘पडघवली’, ‘पवनाकाठचा धोंडी’, ‘पूर्णमायची लेकरे’, ‘माचीवरला बुधा’ या त्यांच्या उल्लेखनीय प्रादेशिक कादंबऱ्या आहेत. त्यांनी कथा, कादंबरी, नाटक, संगीतिका, चरित्र, आत्मचरित्र, ललित साहित्य, प्रवासवर्णन स्थलवर्णन इत्यादी वाङ्मयप्रकारांमध्ये भरीव असे योगदान दिलेले आहे. त्यांच्या साहित्याला अनेक मानसन्मान आणि पुरस्कार लाभलेले आहेत. त्यांच्या ‘स्मरणगाथे’ला साहित्य अकादमी, केळकर पारितोषिक, अत्रे पारितोषिक असे मानाचे पुरस्कार मिळालेले आहेत. गो. नि. दांडेकरांच्या स्मरणगाथा ने मराठी साहित्यात वेशिष्टचपूर्ण स्थान मिळविलेले आहे. ‘स्मरणगाथा’ या आत्मचरित्रात्मक कादंबरीला लोकमान्यतेबरोबरच राजमान्यताही मोठ्या प्रमाणात मिळालेली आहे.

प्रस्तावना :

गोपाळ नीलकंठ दांडेकर या व्यक्तीचे वयाच्या तिसीपर्यंतचे आयुष्य अतिशय गतिमान स्वरूपात ‘स्मरणगाथे’ त ग्रंथित झालेले आहे. या 30 वर्षांच्या काळातील आणि तेही बाराव्या-तेराव्या वर्षी घरातून पळून गेल्यानंतरच्या काळात दांडेकरांनी घेतलेले जीवनानुभव जगावेगळे आहेत. घरातून पळून गेल्यानंतरच्या 30 वर्षांपर्यंतच्या काळ म्हणजे दुःख आणि वेदनेचा प्रवास आहे. या काळातील त्यांचा प्रवास म्हणजे त्यांच्यासाठी दाही दिशा मोकळ्या असल्या तरी हा त्यांचा एकाकी प्रवास आहे. ‘स्मरणगाथे’ त त्यांचे पूर्वयुष्य शब्दबद्ध झालेले आहे. या पूर्वयुष्यात त्यांनी जीवनाशी दिलेला लढा, त्यातूनच स्वतःच्या व्यक्तित्वाची जडणघडण, माणसांच्या अनेक तऱ्हा अनेक नमुने आणि निसर्गाची विशाल पार्श्वभूमी आणि जीवनव्यवहाराकडे पाहणारी निकोपदृष्टी या सगळ्यांतून ही ‘स्मरणगाथा’ साकार होते. निरलसपणे कष्ट करणारा, जीवनावर प्रेम करणारा आणि एक हरहुन्नरी युवक गो. नि. दांडेकरांच्या रू पाने स्मरणगाथेत पहावयास मिळतो.

गो. नि. दांडेकरांनी लहानपणापासून ते वयाची तिसी उलटेपर्यंतच्या स्मृतींचेच निवेदन स्मरणगाथेत केलेले आहे. एका वैचित्र्यवेड्या, हठयोगी, भरकटलेल्या पण सदवृत्तिप्रवण जिवाची ही खरी खुरी कहाणी आहे. कोकणातील गुडघे हे दांडेकरांचे मुळ गाव आहे. त्यांचे वडील नीलकंठ दांडेकर हे उदरनिर्वाहासाठी विदर्भातील परतवाड्याला शिक्षक म्हणून जातात. विदर्भातील परतवाड्यामध्ये जन्मलेल्या दांडेकरांचे बालपणही परतवाड्यातच जाते. ब्रिटीश राजवटीत मिशनऱ्यांच्या वास्तव्याचे एक प्रमुख ठिकाण असलेल्या या गावाचे कुटुंबाचे, तेथील परिसराचे, सामाजिक, सांस्कृतिक वातावरणाचे वर्णन करीतच या आत्मकथनाला प्रारंभ होतो. प्रारंभी आपले वडील दादा यांच्या व्यक्तिमत्त्वावर लक्ष केंद्रित करून नंतर बहिण माई हिने केलेल्या राष्ट्रभक्तीच्या संस्काराचा भाग पहावयास मिळतो. नीलकंठ दांडेकरांचे चित्र बुद्धिमान, करारी, काहीसे विक्षिप्त परंतु निर्भय असलेले आणि डोळे फिरल्यावर कपनी घालून विक्षिप्तपणे भटकणारे असे व्यक्तिचित्र, कोणताही आडपडदा न ठेवता दांडेकरांनी सहज शैलीत रेखाटलेले आहे. त्यांचा स्वभाव अतिशय लहरी असून एकदा तिकीट न काढता नाटक पहायला जातात. तेव्हा व्यवस्थापकाने तिकीटासाठी आडविल्यानंतर भर रस्त्यात

शीर्षासन घालतात. त्यासंदर्भात दांडेकर लिहितात— “दादा शब्द काही बोलले नाहीत. भररस्त्याच्या मधोमध ते उभे राहिले. मग त्यांनी फेटा, कफनी हे सगळं उतरून माझ्याजवळ दिलं, अन नुसता लंगोटा लावलेल्या स्थितीत रात्री साडेदहाच्या सुमारास ते तिथं शीर्षासन करून उलटे उभे राहिले.” (‘स्मरणगाथा’, पृ.49) मलंगवेषात म्हणजे गळ्यात रंगबेरंगी मण्यांची माळ घालून हाती कवटी घेऊन चाललेले निळेदादा आणि त्यांच्या मागे पिकदाणी आणि पंखा घेऊन फिरणारे स्वतः बाल दांडेकर ही चित्रे फारशी सुखावह नसली तरी यांचे चित्रण दांडेकरांनी प्रामाणिकपणे केलेले आहे.

कोकणाविषयी नीळोदादाला आकर्षण, परंतु भावाशी भांडण होताच त्याचक्षणी घराबाहेर पडणारे निळोदादा आणि त्यांच्या करारी पत्नीचे सुरेख चित्रण त्यांनी रेखाटलेले आहे. स्वातंत्र्याच्या चळवळीत स्वतःला गुंतवून घेतलेल्या दांडेकरांच्या सद्गुरु स्वयंप्रकाश आत्मा या काकांचे चित्रणही लक्षणीय आहे. किटाळात गोवले गेल्याने वडिलांना परतवाडा व तेथील शाळेचे काम सोडावे लागते. त्यानंतर त्यांचे कुटुंब नागपूरला रहावयास येते. एक दिवस महात्मा गांधींच्या ‘एका वर्षात स्वराज्य’ या घोषणेने भारावून राष्ट्रीय चळवळीत भाग घेण्यासाठी बारा वर्षांचे अजाण गो.नी. दांडेकर हे घराबाहेर पडून मुंबईला जातात. त्यानंतरच्या सतरा वर्षात केलेल्या विलक्षण, कडू, गोड, खारट— तुरट अनुभवांचे वाचकाला थक्क करणारे कथन ‘स्मरणाच्या साखळी’ च्या स्वरूपात या पुस्तकात गुंफलेले आहे.

घरातून पळून गेल्यानंतरचे दांडेकरांचे जीवनानुभव मात्र अतिशय विदारक, दुःखद आणि यातनांनी भरलेले आहेत. पोटासाठी त्यांना पुणे, नाशिक आणि नगर जिल्ह्यातील अकोला अशा अनेक ठिकाणी त्यांना भटकंती करावी लागलेली आहे. त्या काळात अनेक भयंकर प्रसंग त्यांच्यावर कोसळलेले आहेत. मिरवणुकीसमोर दांडपट्टा खेळणाऱ्या पहिलवानाने तलवारीच्या वारासरशी लिंबू कापावे म्हणून ते डोक्यावर ठेवून त्याला बसावे लागले. सुंता करणाऱ्या मुसलमानाच्या सापळ्यात सापडावे लागले आणि गुरे राखीत त्यांच्यामागे धावावे लागले. मिठाच्या सत्याग्रहाची चळवळ, गांधीजींचे दर्शन याने भारावून गेलेल्या या गोनीदांना चळवळीतल्या खडतर संघर्षाचे आव्हान पेलत नाही. अशा परिस्थितीत माई दादा काय म्हणतील आणि घरी कोण्या तोंडाने परतावे या जाणिवेतून त्यांची दिशाहीन भटकंती सुरु होते. पोटासाठी वणवण करीत, कोणाचा ना कोणाचा आश्रय घेत, नाना प्रकारची कामे करीत प्रसंगी उपासमार वा भीक मागून खाण्याचे प्रसंग सोसत गोनीदा प्रवाहपतितासारखे हिंडत राहतात. दांडेकरांनी घरी परतायच्या वाटा आपल्याच हाताने पुसून टाकलेल्या असतात. याकाळातील सारे कडू अनुभव दांडेकरांनी कोणताही आडपडदा मनात न ठेवता सहजशैलीत सांगितलेले आहेत. या भटकंतीत अकोल्याला गणपतबुबा जोशी या सज्जनाने या मुलाला सांभाळले. परंतु गणपतबुबांनी ठेवलेल्या कृष्णाबाई या स्त्रीने गोनीदांना घराबाहेर पडावयास लावले. त्यानंतर दांडेकर निवृत्तीबुवा धनगराबरोबर किन्हवलीला जातात आणि त्याठिकाणी त्यांना गाडगेबाबा भेटतात. गाडगेबाबा भेटल्यानंतर एका अर्थी त्यांच्या दिशाहीन भ्रमंतीला भक्कम आधार मिळतो. गाडगेबाबांचा शिष्य झाल्यानंतर ते खऱ्या अर्थाने सन्मार्गाला लागतात.

संत गाडगेबाबांच्या पंथात गेल्यानंतर गाडगेबाबांच्या विचारांचा प्रचार आणि प्रसार करण्यासाठी त्यांच्या जनजागरणाच्या कामात स्वतःला झोकून देतात. संत गाडगेबाबा हे दांडेकरांना महानंदस्वामींच्या ताब्यात देतात. देहूला संत गाडगेबाबांच्या धर्मशाळेत बनूताई या विधवेच्या मार्गदर्शनाखाली कीर्तनाचे पहिले धडे घेतल्यावर दांडेकरही स्वतंत्रपणे कीर्तन करून गाडगेबाबांच्या विचारांचा प्रसार करू लागतात. या संदर्भात दांडेकर लिहितात— “असं रात्री बारा—दोन वाजेपर्यंत कीर्तन होई. बनूताई हेडमास्तर ती सांगे ती ती मुलं कीर्तनाला उभी राहात. पंधरा मिनिटं अर्धा तास बोलत. तिचा इशारा झाला की खाली बसत. शेवटी मी उभा राही. अडचण अशी होई, की मी बोलायचं ठरवलेलं असे ते दुसराच कुणी बोलून जाई.” (‘स्मरणगाथा’, पृ.189) अशाप्रकारे त्यांनी सप्ताह करून गावभोजने घालून गाडगे महाराजांच्या मागे खराटा फिरवून मैदाने लोटली. तीन—चार हजार खेडुतांपुढे कीर्तन करतात. इंद्रिय दमनासाठी अघोरी उपायांचा प्रयोग करतात. पण स्वभावात एक हठयोगी, अतिरेकी छर असल्यामुळे सुभाचा करदोटा आणि काथ्याची लंगोटी करून ते वापरतात. दांडेकर हे गाडगेबाबांना धर्मशाळेच्या बांधकामात मदत करतात. एका सप्ताहात गाडगेबाबांच्या अगोदर स्वतः गो. नी. दांडेकर लाडू खतात आणि संयम सुटला म्हणून स्वतःच्या हाताची शीर कापून काढतात. त्यानंतर आळंदी देहूला वारकरी शिक्षण संस्थेत दाखल होतात. भागानगरच्या सत्याग्रहातही सामील होतात. धुळ्याला श्रीधरशास्त्री पाठकांच्या पायापाशी शंकराचार्यांचे तत्त्वाज्ञान (शांकर वेदान्त) शिकण्यासाठी जातात. श्रीधरशास्त्री पाठक त्यांना “तुझी जात समृद्ध भक्ताची आहे; सहृदय साधकाची आहे. हे सारं भाष्यादिक वाचून तुला उपयोग होणार नाही.” (पृ.435) असा मौलिक सल्ला देतात. तेथून त्यांना नर्मदा परिक्रमा करण्याची स्फुर्ती झाल्यानंतर ते नर्मदा परिक्रमेस निघतात.

नर्मदा परिक्रमा करीत असताना अनेक जीवघेण्या प्रसंगांचा सामना त्यांना करावा लागला. घनदाट अरण्यात एकट्याने, केवळ पंचाजोडी नि गीताभाष्य बरोबर घेऊन ती परिक्रमा करताना या युवकाने कितीतरी प्रसंग स्वतःवर ओढवून घेतलेले आहेत. अनेक घटना प्रसंग चित्रित करून ही परिक्रमा दांडेकर अधिकच देखणी व जिवंत करतात. यातील महाराजजी आणि गाणारी मुलगी यांची सांगितलेली कथा मोठी लक्षणीय आहे. नर्मदेच्या पाण्यात उतरलेली वस्त्रहीन कन्या आणि तिचा नग्नदेह पाहून दांडेकरांच्या मनात आलेले विचार त्यांच्या सतप्रवृत्त मनाची आंदोलने यांचे प्रकटीकरण आहे. तिचे वर्णन करताना दांडेकर लिहितात जशी एखाद्या शैलमंदिराच्या उपत्यकेंत कोरलेली पुष्ट नवोढा. अनावृत्ता. आइत्यांत रूप निरखीत असलेली. नारीदेहाचं ते अकलंक, निष्पाप दर्शन घडतांक्षणी मनी उसळणारे विकार हळूहळू टाईच बसले. विझले. म्हणू लागलो— रेवाकन्ये तू आपल्या अनावृत्त शरिराचं जें दर्शन घडवलंस, तें पाहातांच पहिल्या क्षणीं तर चित्तवृत्ती अनावर झाल्या,” (पृ.453) असे अनुभव आणि नर्मदेची रेखाटलेली वर्णनेही दांडेकरांच्या अभिव्यक्तीचाच एक भाग म्हणून येतात. आजारांमुळे परिक्रमा सोडून श्रीधरशास्त्रींच्या सांगण्यावरून न उपनिषदाचे अध्ययन

करतात.

‘स्मरणगाथे’ त अनेक घटना प्रसंगाचे वैविध्य आणि वैपुल्य आहे. ‘स्मरणगाथे’ त अनेक स्थळे आणि विविध स्वभावाची माणसे बघता बघता साकार होतात. ‘स्मरणगाथे’त अगदी सहजासहजी प्रतिबिंबित झालेली अनंत निसर्गचित्रे आणि अनेक लहानमोठ्या माणसांची रेखाटलेली क्षणचित्रे यामुळे तिचे सामर्थ्य वाढलेले आहे. त्यातून निसर्गाची व माणसांची होणारी विविधरंगी आणि बढरंगी ओळख केवळ अपूर्वच आहे.

श्रीधरशास्त्रींच्या जवळ ब्रह्मसत्रे, दशोपनिषदे शिकता शिकताच पुढे दांडेकर राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघाचा एकनिष्ठ सेवक आणि संघाचा प्रचारक बनतात. नर्मदा परिक्रमेच्या अगोदर श्रीधरशास्त्रींच्या सांगण्यावरून नागपूरला जाऊन येतात. दांडेकरांच्या निघून जाण्यामुळे त्यांच्या वडिलांनी अफू खारून आत्महत्या केलेली असते. माईही निधन पावलेल्या असतात. तर आई खाणवळ चालवत असते. आईला भावाला भेटून दांडेकर परत श्रीधरशास्त्रींकडे आलेले असतात. दांडेकरांनी ‘स्मरणगाथे’चा शेवट काव्यात्मक पद्धतीने केलेला आहे. दांडेकर लिहितात – “तेराव्या वर्षी घरू न पळालो. आज तिसाव वर्ष आहे सतरा वर्षे धावलो पडलो. ‘पुनः उठून धडपडत चालू लागलो. न दमता न खचता.

आलो येथवरी पाउलापाउली
वरती शीतळ वडाची साडली
सांवळी साडली देखिली रेखिली
म्हणेन म्हणतो एखादें गाणें
कधीं काळींचे एकटवाणें
नका होऊ गोळा एकला असूं द्या
छपराखालती मजला बसूं द्या.....
जीवनाविषयी मी अतिशय कृत-न आहे.” (पृ.557-558)

‘स्मरणगाथे’च्या शेवटी गो. नि. दांडेकरांनी लिहिलेली कविता म्हणजे वय वर्षे 30 ते स्मरणगाथा लिहिली तेव्हापर्यंतच्या जीवनासंबंधीची चिंतनशील मनाची कलात्मक नोंद आहे.

दांडेकरांची स्मरणशक्ती अफाट आहे, यात शंकाच नाही त्याशिवाय गतायुष्यातील इतके प्रसंग, इतक्या समूहांच्या बोली, अध्ययनातील इतके भाग आणि गाणी, अभंग,ओव्या यांची एवढी विविधसृष्टी लेखनाच्या वेळी लख्खपणे आठवणे शक्यच नाही. सुमारे तीस वर्षांच्या काळातील विदर्भापासून, मराठवाडा, पश्चिम महाराष्ट्र, कर्नाटक, महाराष्ट्रातील सामाजिक, धार्मिक, आर्थिक जीवन, भटकंतीत योगायोगाने भेटलेली माणसे, स्वातंत्र्यपूर्व सामाजिक, आर्थिक चळवळी आणि जीवनव्यवहाराचे सुरेख वर्णन याठिकाणी पहावयासस मिळते. दांडेकरांची भाषाशैली सहज, प्रवाही, वाचकाला खिळवून ठेवणारी आहे. त्याचबरोबर त्या आत्मचरित्रातील रसरशीत जीवननाट्या चकित करणारे आहे. अनेक माणसांची जिवंत व्यक्तिचित्रे, लेखनातले ताजेपण, निसर्गाची बहुरंगी रूपे, प्रसंगानुसार, प्रदेशानुसार वाकणारी, वळणारी बोलीची रूपे आणि निवेदनातील तन्मयता हे या ‘स्मरणगाथे’ चे विलोभनीय विशेष आहेत.

Publish Research Article

International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper, Summary of Research Project, Theses, Books and Book Review for publication, you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed, India

- * International Scientific Journal Consortium
- * OPEN J-GATE

Associated and Indexed, USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Database
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005, Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.aygrt.isrj.org